پێشەکی

ئەم کتێبە, گێڕانەوەی چیرۆکی پەلامارێکی قڕکردنی کوردە لە باکووری عێراقدا. ئەمە بەرهەمی زیاد لە ساڵ و نیوێکی گەڕان‌و لێکۆڵینەوەیە, کە تێیدا تیمێکی لێکۆڵەرەوانی میدڵ ئیست ووۆچ چەندین تەن لە بەڵگەنامە دەست بەسەرداگیراوەکانی حوکوومەتی عێراقی شیکردووەتەوەو چاوپێکەوتنی مەیدانیی لەگەڵ زیاد لە 350 شایەتدا ئەنجامداوە, کە زۆربەیان دەربازبووی پەلامارەکەی ساڵی 1988 ن کە بە ئەنفال ناسراو گەیشتە ئەو ئەنجامەی کەوا لەو ساڵەدا ڕژێمی عێراق تاوانی جینۆسایدی بەرپاکردووە.

ئەنفال "واتە تالانی", ناوی سوورەتی هەشتەمی قورئانە. هەروەها ناوێکیشە عێراقیەکان لە زنجیرەیەك کردەوەی سەربازییان ناوەو لە 23 ی شوبات تا 6 ی ئەیلوولی ساڵی 1988 ی خایاندووە. لە کاتێکدا کە تێگەیشتنی پەلاماری ئەنفال مەحاڵە بێگەڕانەوە بۆ دوایین قۆناخی جەنگی ساڵانی 1980 ـ 1988 ی ئێران ـ عێراق، بەڵام ئەنفال خۆی کاری ئەو جەنگە نەبوو. کۆتایی هاتنی شەڕو پێکدادان بە پێی هەلومەرجی عێراق دەرفەتێکی مێژوویی لەباری بۆ بەغدا ڕەخساند هەوڵو تەقەلای دەمێ ساڵی خۆی بگەیەنێتە لووتکەو کورد بێنێ بە چۆکدا. چوونکە شەڕوشۆڕی ڕژێمی عێراق لەگەڵ کوردا بۆ زیاد لە پانزە ساڵی پێشتر دەگەڕایەوەو پێش دەستپێکردنی دوژمنایەتی نێوان ئێران‌و عێراق.

هەروەها ئەنفال زیندووترین‌و بەهێزترین گوزارشت بوو بۆ ئەو "دەسەڵاتە تایبەتیانەی" بە علی حسن المجيد درابوو، کە ئامۆزای سەرۆك سەدام حوسێن‌و سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکووری حیزبی بەعسی عەرەبیی سۆشیالیستی عێراق بوو. لە 29 ی مارتی 1987 تا 23 ی نیسانی 1989، ئەلمەجید دەسەڵاتێکی ئەوتۆی پێدرابوو, کە لە باکووری

عێراقدا، هاوتای دەسەڵاتی سەرۆك خۆی بوو و دەسەڵاتی بە سەر هەموو دەزگاکانی دەوڵەتدا دەشکا. ئەلەجید, کە تا ئەمڕۆش لەناو کوردا بە "عەلی ئەنفال" یان "عەلی کیمیایی" دەناسرێ، فەرماندارى ڕەهاى جینۆسایدی کوردەکان بوو. لە ژێر سەرکردایەتی ئەلەجیددا، ئەوانەی کە ڕۆڵی سەرەکیو کارایان لە ئەنفالدا بینی بریتی بوون لە: فەیلەقەکانی یەك و پێنجی سوپای نیزامیی عێراق، بەڕێوەبەرێتیی ئاسایشی گشتی (*مدیریە الأمن العامە*) و دەزگای هەواڵگریی سەربازی (*ئیستیخبارات*). ئەو میلیشیا کوردانەی کە بە فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانی، یان *جاش*، دەناسران ئەرکی یارمەتیدانی گرنگیان پێسپێردرابوو[1]. بەڵام سەرچاوە تەواوکەرەکانی تێکرا دەزگاکانی سەربازیو ئەمنیو مەدەنیی دەوڵەتی عێراق, وەك لە قسەکانی ئەلەجیدا هاتووە "بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کوردو لەناوبردنی تێکدەران" وەگەڕخرابوون[2].

پەلامارەکانی ساڵانی 1987 ـ 1989 ئەم خاسیەتانەی خوارەوەی پێشێلکردنی بەربلاوی مافەکانی مرۆڤیان لەخۆ گرتووە:

- ئیعدامکردنی تێکڕاو بەکۆمەڵ و بێسەروشوێن کردنی دەیان هەزار خەڵکی شەڕنەکەر، لەوانە ژمارەیەکی زۆر ئافرەت و منداڵ و هەندێ جار تەواوی دانیشتوانی گوندەکان.
- بەکارهێنانی چەکی کیمیایی بە شێوەیەکی بەرفراوان ، لەوانە گازی خەردەل و دەمارەگاز GB، یان سارین، دژ بە شاری هەڵەبجەو دەیان گوندی کوردنشین و کوشتنی هەزاران خەڵك, بە زۆریی ئافرەت و منداڵ.

---

[1] زاراوەیەکی کوردیی گاڵتە پێکردنە بۆ فەوجەکانی بەرگریی نیشتمانی، وشەی جاش مانای "بەچکە یان جاشە کەر"ە.

[2] "تێکدەران" زاراوەیەکی زۆر باوە کە لە لایەن ڕژێمی عێراقەوە بە گەریلای کورد "پێشمەرگە"و خەڵکی مەدەنیی هەواداری ئەمان دەوترێ.

www.dengekan.com

- وێرانکردنـی تێکـڕا دوو هـەزار گونـد، کـە لـە بەڵگەنامـەکانی حوکوومەتـدا وا باسـکراون : "سـووتاون"، "تێکـدراون"، "تـەختکراون"و "پاکتـاو کـراون"، بـە لایکەمیشـەوە دە دوانـزە شارۆچـکەی گـەورەو مەڵبەندی بەڕێوەبردن "قەزا و ناحیە" هەمان شتیان بەسەرهاتووە.
- تێکـڕا وێرانکردنـی ئامانجـە مەدەنیـەکان لـە لایـەن ئەنـدازیاریی سوپاوە، لەوانە تەواوی قوتابخانـەکان, مزگەوتـەکان, بیرەکـان و گـەلێ بینـای تـر کـە نیشـتەجێی خـەڵك نـەبوون لـە گونـدە دەسنیشـان کراوەکانـدا, بـە ژمارەیەك وێزگەی سانەویی کارەباشەوە.
- تـالانکردنی مـاڵ و سـامانی هاولاتیـە مەدەنیـەکان و ئـاژەڵ و ماڵاتەکانیان بە ڕادەیەکی بەرفراوان لـە لایـەن هێزەکانی سوپاو میلیشیای سەر بە حوکوومەتەوە.
- گرتنی هەڕەمـەکیی گوندنشینان لـە "ناوچـە قەدەغەکراوەکانـدا"-(*المناگق المحظوره*)، هەرچەندە ئەم شوێنانە زێدو خاکی خۆیان بوو.
- بەنـدکردن و دەسبەسـەرکردنی دەیـان هـەزار ئـافرەت و منـداڵ و خـەڵکی بەتەمـەن بـۆ چـەندین مـانگ لـە بـارودۆخی ئەوپـەڕی سـەخت و نارەحەتدا بێ فەرمانی دادوەری و بێهیچ هۆیـەك لـەوە زیـاتر کـە وایـان لـە قەڵەم دابوون گوایە هەواخواو سەر بـە نـەیارانی کورد بـوون. سەدانیشیان بە هۆی بەدخۆراکیو نەخۆشییەوە مردن.
- بــە زۆر ڕاگواســتنی ســەدان هــەزار لەخــەڵکی دێهــات پــاش وێرانکردنـی مـاڵ و حاڵیـان, بـەردانیان لـە بەندیخانـە یـان لـە ئـاوارەیی گەڕانـەوەیان. ئـەم خەڵکـە مەدەنیانـە بـۆ هەنـدێ جێگـە لـە کوردسـتاندا بارکران کە دووربوو لـە شـوێن و ڕێـی خۆیانـەوە. لـەوێ سـوپا هەڵیڕشـتن و تـەنها بـۆرە قەرەبوویـەك* کرانـەوە, یـان هـەر هیچیان نەدرایـە لـە بـری وێرانکردنی دێهات و تێداچوونی مـاڵ و سامانیان. لە هـیچ ڕوویەکیشـەوە

---

* لە پەلامارەکانی سالأنی 1987 ـ 1989 ی ڕژێمی عێراقدا بۆ سەر دێهـاتی کوردسـتان، خەڵکەکـە هیچ جۆرە قەرەبوویەکیان پێنەدرا. ئەو بۆرە قەرەبووە تەنها لە پەلاماری ڕاگواستنی سـالأنی کۆتـایی حەفتاکان و سەرەتای هەشتاکاندا بوو ـ و.

فریایـان نەکـەوتن نـە بـۆ نیشـتەجێکردن و نـە بـۆ پۆشـاك و خـۆراك و ڕێگەشیان نەدەدا بگەڕێنـەوە بۆ گونـدەکانی جارانی خۆیـان, پێچەوانەشـی سزای مردن بوو. لە بارودۆخێکی ئاوها سەختدا زۆریـان لـە مـاوەی سـاڵێکی دوورخستنەوەیاندا مردن.

- تێکوپێکدان و هەڵتەکاندنی ژێرخانی ئابووریی دێهاتی کورد.

ڕژێمی عێراق، وەك نازییەکانی ئەڵمانیا، کـارو کردەوەکـانی پـەردەپۆش دەکردو لە ژێـر گوزارشـتی ناسـکدا دەیشـاردنەوە. لـەو شـوێنانەی بەرپرسـە نازیەکان لە "ئیجرائاتی جێبەجێ کـردن"، "کـاری تایبـەت" و "سـەرلەنوێ نیشـــتەجێکردنەوە لـــە ڕۆژهـــەڵات" دەدوان، بەعســـیە بیرۆکراتـــەکانیش دەربـارەی "ئیجرائـاتی کۆکردنـەوە"، "گەڕانـەوە بـۆ ڕیـزی نیشـتمانی" و "سەرلەنوێ نیشتەجێکردنەوە لە باشوور" دەدوان. بـەڵام لـە ژێـر پـەردەی قسـەی شـیرین و لووسـدا تاوانـەکانی عێـراق دژ بـە کـورد دەگاتـە ئاسـتی جینۆساید, کـە"بریتیـە لـەو کارانـەی بـە نیـازی تێکشـکاندن و لـەناوبردنی کۆمـەڵێکی نیشـتمانی، ئـەتنی، ڕەگـەزی یـان ئـاینی ئەنجامـدەدرێن, جـا هەمووی بێت یان بەشێکی"[(3)].

* * *

پـەلامارەکانی سـاڵانی 1987 ـ 1989 بـە قووڵی ڕەگیـان لـە مێـژووی کـوردی عێراقـدا داکوتـاوە. هـەر لـە سـەرەتای ڕۆژگـاری سـەربەخۆیی عێراقـەوە، کوردەکـانی ئـەم وڵاتـە ـ کـە ئـەمڕۆ ژمارەیـان لـە چـوار ملیـۆن زیاتره ـ بۆ سـەربەخۆیی یـان ئۆتۆنۆمییـەکی بـە ڕێـوجێ دەجەنگن. بـەڵام هەرگیز ئەو ئامانجانەیان بەدینەهێناوە کە بۆی تێکۆشاون.

---

(3) وەك پێناسەکراوە لە پەیمانی قەدەغەکردن و سزادانی تاوانی جینۆسایددا. 78 UNTS 277 پـەیمانی جینۆسـاید لـە 9 ی کـانوونی یەکـەمی 1948 بـە بڕیـاری کۆمەڵـەی گشـتیی نەتـەوە یەکگرتووەکان سەلمێندراو لە 12ی کانوونی دووەمی 1951ەوە کەوتووەتە کار.

www.dengekan.com

لە ساڵی 1970 دا, کاتێ حیزبی بەعس بە پەرۆشەوە دەیویست مانەوەی خۆی لە سەر دەسەڵاتە لەرزۆکەکەی مسۆگەر بکات، پلەیەکی بەرچاوی حوکمی زاتی دا بە کوردو زۆر لەوە زیاتر بوو کە لە سوریاو ئێران‌و تورکیا ڕێگەی پێدرابوو. بەڵام ڕژێم سنووری هەرێمی ئۆتۆنۆمیی کوردستانی بە شێوەیەك دیاری کرد کە بە ئەنقەست ئەو ناوچە نەوتییە دەوڵەمەندانەی لێدەربکات کەوا کەوتبوونە ناو سنووری خاکی کوردەوە. کوردەکان ناوچەی ئۆتۆنۆمییان ڕەتکردەوەو بەغداش یەکلایەنە لە ساڵی 1974 دا سەپاندی‌و لە هەر سێ پارێزگای باکوور، هەولێرو سلێمانی‌و دهۆکی پێکهیناو ڕووبەری نزیکەی 14000 میلی چوارگۆشەی گرتەوە - کە بەسەریەکەوە بەقەد ڕووبەری ویلایەتەکانی ماساچوسێت‌و کۆنێکتیکەت‌و ڕۆدئایلاند دەبوو (سێ ویلایەتی ئەمریکان - و) - ئەمەش تەنها نیوەی ئەو خاکە بوو کە کورد بە هەقی خۆیی دەزانی. لە گەڵ ئەوەشدا هەرێمی ئۆتۆنۆمیی بایەخێکی ئابووریی تەواوی هەبوو،چونکە نیوەی تەواوی بەرهەمی کشتوکاڵیی وڵاتێکی تاڕادەیەك زۆر بیابان, کە بە سەختی بە دەست بەشنەکردنی بەرووبوومی خۆماڵیی خۆراکەوە دەیناڵاند، لێرە بەدەستدەهات.

دوا بە دوای بڕیاری ئۆتۆنۆمی، حیزبی بەعس دەستی دایە "بە عەرەبکردنی" ناوچە نەوتیەکانی کەرکووك‌و خانەقین‌و بەشەکانی تری باکوورو جووتیارە کوردەکانیان دەرکردو عەرەبی خێڵەکیی هەژاریان لە باشورەوە هاوردو خستنیانە جێگاکانیان. باکووری عێراق تا سەر بە ئاشتی نەمایەوە. لە ساڵی 1974 دا شۆڕشی کورد کە دەمێك بوو لە هەڵچووندا بوو جارێکی تر بە سەرکردایەتی جەنگاوەری ئەفسانەیی مەلا مستەفای بارزانی هەڵگیرسایەوە، کە لەو کاتەدا حوکوومەتەکانی ئێران‌و ئیسرائیل‌و ویلایەتە یەکگرتووەکان پشتگیرییان دەکرد. بەڵام لە ساڵی 1975 دا شۆڕشەکە بە خێرایی هەرەسی هێنا، کاتێ کە عێراق‌و ئێران ڕێکەوتننامەی سنووریان مۆر کردو شا پشتگیریی خۆی لە پارتی دیموکراتی کوردستانی بارزانی کێشایەوە. پاش ئەوەی KDP هەڵات بۆ

ئێران دەیان هەزار لە گوندنشینانی عەشیرەتی بارزانی لە ماڵو حاڵیان دەرکرانو بە زۆر بۆ ناوچە ڕووتەنەکانی بیابانی باشووری عێراق ڕایانگواستن. لێرە، بێ هیچ یارمەتیدانێك دەبوو سەرلەنوێ بە چنگەکرێ ژیانی خۆیان دروست بکەنەوە.

لە ناوەڕاستو کۆتایی ساڵانی حەفتادا، ڕژێم دووبارە کەوتەوە جموجووڵی دژ بە کوردو لانیکەم چارەکە ملیۆنێك خەڵکی بە زۆر لە سنوورەکانی ئێرانو تورکیادا ڕاگواستو گوندەکانی ڕووخاندن بۆ دروستکردنی پشتێنەیەکی ئەمنیی بە درێژایی سنووره مەترسیدارەکاندا. زۆربەی کوردە ڕاگوێزراوەکان لە *موجەممەعاتدا** نیشتەجێ کرانەوە، کە نشینگەی نوێی ساکارو نارێك بوونو دەکەوتنە سەر ڕێگاوبانە سەرەکیەکان لەو ناوچانەی کوردستانی عێراقدا کە لە لایەن سوپاوە کۆنترۆڵ کرابوون. دەقی وشەکە مانای "تێکەڵکردن" یان "بەکۆمەڵ" دەگەیەنێ. عێراقیەکان لە پرۆپاگەندەیاندا, بە شێوەیەکی باو بە "گوندە هاوچەرخەکان" ناویان دێننو لەم ڕاپۆرتەدا بە گشتی وەك "کۆمەڵگاکان" باسکراون. تا ساڵی 1987یش ئەو گوندنشینانەی لە کۆمەڵگاکاندا نیشتەجێ دەکران, هەروا قەرەبوویەکی هاکەزاییان دەدرایە, بەڵام نەیاندەهێشت بگەڕێنەوە بۆ شوێنو ڕێی خۆیان.

پاش ساڵی 1980و لە دەستپێکردنی جەنگی هەشت ساڵەی ئێران ـ عێراقەوە، ژمارەیەکی زۆری سەربازگەکانی عێراق لە کوردستاندا چۆڵکران یان قەبارەیان کەمکرایەوەو هێزەکانیان بۆ بەرەکانی شەڕ گواستەوە. لەو بۆشاییەدا کە جێما، *پێشمەرگەی* کورد - "ئەوانەی بەرەو ڕووی مەرگ دەبنەوە" -جارێکیتر کەوتنەوە سەرخۆیانو بووژانەوە. KDP ئەو دەمە یەکێك لە کوڕانی بارزانی، کە مەسعوود بوو،

---

* وشەو دەستەواژە عەرەبیەکان بەو پێیەی زۆر بە سەر زاری خەڵکەوە بوون لە گەلێ شوێنی ئەم کتێبەدا دێنە ئاراوە ـ و.

www.dengekan.com

سەرکردایەتی دەکردو هاوپەیمانیی خۆی لە گەڵ تاران زیندوو کردبۆوەو لە ساڵی 1983 دا مەفرەزەکانی KDP یارمەتی هێزەکانی ئێرانیان دا لە گرتنی شارۆچکەی حاجی ئۆمەرانی سەر سنووردا. تۆڵەی ئەمەش خێراو کوتوپڕی بوو: لە شاڵاوێکی برووسکە ئاسادا بۆ سەر ئەو کۆمەڵگایەی بارزانیە ڕاگوێزراوەکانیان تێدا نیشتەجێ کرابوو، هێزەکانی عێراق لە نێوان پێنج تا هەشت هەزار [**] نێرینەیان ڕافراند کە تەمەنیان لە دوانزە ساڵ وەبان بوو. ئەوانە جارێکیتر هەرگیز نەبینرانەوەو بە زۆری وا پێدەچێت کەوا پاش ئەوەی چەندین مانگ بەدەستبەسەریی ماونەتەوە، هەموو کوژرابێتن. لە گەڵ ڕووەوە، عەمەلیاتی ساڵی 1983 ی بارزانیەکان دەسپێکی ئەو تەکنیکە بوو کە دواتر بە ئەندازەیەکی هێجگار گەورەتر لە سەردەمی پەلاماری ئەنفالدا بەکارهات. هەروەها نەبوونی هیچ هاوارو نارەزاییەکی نێودەوڵەتیی لەئاست ئەم تاوانی کۆمەڵکوژیە، لەگەڵ ئەو هەوڵو کۆششەشدا کە کورد خۆی کردی بۆ جاڕدان لە مەسەلەکەو خولقاندنی فشارێك لەگەڵ نەتەوە یەکگرتووەکانو حوکوومەتەکانی ڕۆژئاوادا، زاتی وەبەر بەغدا نا کە مرخ لە پرۆسەیەکی گەورەتر خۆش بکاتو باوەڕ بەوە بێنێ کە کاردانەوەیەکی ئەوتۆی نابێت. لەم تاوتوێو لێکدانەوەیەدا حیزبی بەعس ڕاست بۆی چوو بوو.

ئەوەی کە بەغدای زۆر نارەحەت کردبوو پەرەسەندنی نزیکبوونەوەی نێوان ئێرانیەکانو نەیارە کوردە سەرەکیەکەی KDP، یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان PUK ی جەلال تاڵەبانی بوو. ڕژێمی بەعس لە نێوان 1983 ـ 1985 دا ساڵێك زیاتر گفتوگۆی لە گەڵ PUK کردبوو ، بەڵام گفتوگۆکە لە کۆتاییدا سەرنەکەوتو هیچ بەرهەمێکی نەبوو، شەڕێکی قورسیش دەستی پێکردەوە. لە دوا دوایی ساڵی 1986 دا

** بە پێی ئەو هەواڵو دەنگوباسەی لە کوردستانی عێراقدا باوە ئەو ژمارەیە لە هەشت هەزار مێرمنداڵو پیاوی بارزانی زیاترە ـ و.

حیزبەکـەی تاڵـەبانی ڕێکەوتننامەیـەکی ڕەسمیـی سیاسـیو عەسـکەریی لەگەڵ تاراندا بەست.

لەم کاتـەدا دەسـەڵاتی ڕژێـم بـە سـەر بـاکووری عێراقـدا تـەنها هـاتبووە سـەر کـۆنترۆڵکردنی شـارو شارۆچـکەو کۆمـەڵگاکان لەگـەڵ ڕێگاوبانـە سـەرەکیەکاندا. لەولاشـەوە هێزەکـانی *پێشمەرگە* پشـتیان بـە زەمینەیـەکی ڕەگداکوتاوی ناوخۆ بە ستبوو. هەزاران سەربازی هـەڵاتووی کـوردو ئـەوانی کـە نەچـووبوون بـۆ سـەربازی (موتەخـەلیف), لـە ترسـا داڵـدەیان دابـووە گونـدەکانو ماڵـەکانیان تێبردبـوون. ژیـانو گـوزەرانی خـەڵکی دێهـات ڕاهـاتبوو بـە ئابلۆوقـەی ئـابووریی سـەختو زەحمـەتی بەدەسـتهێنانی ئازووقـەو خـۆراك, سـەرباری ئـەوەش کرابوونـە نیشـانی تۆپبـارانو بۆمبـارانی فڕۆکـەو هەلکوتانـە سـەری پـڕ لـە سـزادانو تۆڵەکردنـەوە لـە لایەن سوپاو جاشەوە. لە بەرانبەر ئەمەدا, کوردی دێهاتنشـین لـە بـەردەمی ماڵەکانیانـدا ژێرزەمینیـان[*] دروسـت کردبـوو و زۆربـەی کاتیـان بـۆ خۆشاردنەوە لە ئەشکەوتو دەرەو شیوەکاندا بـە سـەر دەبـرد، کە چەشـنی شانەی هەنگ لە ناوچە دێهاتییـەکانی بـاکووری عێراقـدا هـەن. لەگـەڵ ئـەم هـەموو نـاڕەحـەتیو بێزارییـەی ژیانـدا، لـە سـاڵی 1987 دا ناوچـە شـاخاویەکانی نـاوەوەی کوردسـتانی عێـراق بـە ڕاسـتی ڕزگـارکراو بـوون. حیزبـی بەعسـیش ئەمـەی بـە بارودۆخێـك دادەنـا کـە ئـەقڵ نـەیبڕێتو نەتوانێ لە ئاستیدا بێدەنگ بێت.

بەخشینی دەسەڵاتی نائاسایی بە علی حسن المجید لـە مـارتی 1987دا کاری دژە یاخیبوونی بچڕبچڕی دژ بـە کـوردی کـردە پـەلامارێکی تێکدانو

---

[*] ئەم جۆرە ژێرزەمینانە لە دێهاتی کوردستاندا پێی دەوترا "کونە تەیارە" کە بریتی بوو لە چـاڵێكو دارو تەختەی ئەستووری دەخرایە سەروخۆڵو خاکێکی زۆری بە سـەردا دەکـرا. لـە کـاتی بۆمبـارانی فڕۆکەو تۆپباراندا خەڵکەکە بۆ خۆپاراستن لە کوشتنو بریندار بوون پـەنایان بـۆ دەبـرد. لـە گـەلێ شوێنی دیکـەی ئـەم کتێبـەدا, بـۆ ئـەم جـۆرە ژێـرزەمین یـان حەشـارگەیە, ئێمـە "کونـە تـەیارە" بەکاردێنین ـ وەرگێڕ.

www.dengekan.com

وێرانکردن. وەك ڕاوڵ هیڵبێرگ Raul Hilberg لە مێژووە بایەخدارەکەیدا سەبارەت بە "هۆلۆکۆست" باسی دەکات:

"پرۆسەی لەناوبردن نموونەیەکی ڕەگ داکوتاوە. تەنها یەك ڕێگە هەیە کە بتواترێت بە هۆیەوە کۆمەڵێکی پەرتو بڵاوی کاریگەرانە پێ لەناوببرێت. سێ هەنگاو هەن کە لە پرۆسەکەدا بنەڕەتین:

دەسنیشانکردن

کۆکردنەوە (یان گرتن)

لەناوبردن

ئەمە پێکهاتەی نەگۆڕی پرۆسە پرۆسە بنچینەییەکەیە، چونکە هیچ کۆمەڵێك بێ کۆکردنەوە یان گرتنی قوربانیەکان ناکوژرێن و قوربانیەکانیش ناتوانرێ قڕ بکرێن لە پێش ئەوەدا کە بکوژەکە بزانێت کێ سەر بە کۆمەڵەکەیە"[4].

جینۆسایدی کورد لە ساڵانی 1987 ـ 1989 دا، بە هۆی پەلاماری ئەنفالەوە، بە تەواوی لەگەڵ نموونەکەی هیڵبێرگدا یەکدەگرێتەوە.

* * *

علی حسن المجید, لە یەکەم سێ مانگی پاش وەرگرتنی پۆستەکەی وەك سکرتێری گشتیی مەکتەبی باکووری حیزبی بەعس، دەستی کرد بە پرۆسەی دەسنیشانکردنی ئەو کۆمەڵەی کرابووە ئامانجی ئەنفال و مەودای چالاکیی داپڵۆسین و سەرکوتکردنی زۆر فراوان کرد دژ بە سەرجەم خەڵکی دێهاتنشینی کورد. ئەلمەجید دەستووری دا کە "تێکدەران" مافی خاوەنداریێتی ماڵ و سامانیان لەدەستداوەو مافی یاسایی هەموو دانیشتوانی گوندە قەدەغەکراوەکانی ڕاگرت و فەرمانی دا

---

(4) ڕاوڵ هیڵبێرگ "لەناوبردنی جوولەکەکانی ئەوروپا".
Raul Hilberg: The Destruction of European Jews (NewYork: Holmes and Meier, 1985 Student edition), P 267.

خزمانی پلە یەکی "تێکدەران" ئیعدام بکرێن، بە هەمان شێوەش دەبوو مامەڵە لەگەڵ ئەو مەدەنیە بریندارانەدا بکرایە کەوا دەزگا ئیستیخباراتیەکان وای لە قەڵەم دەدان گوایە دژایەتیی ڕژێمیان کردووە.

لە حوزێرانی 1987دا، ئەلمەجید دوو کۆمەڵ بڕیاری یەك لە دوای یەکی دەرکرد سەبارەت بە چۆنێتی کارکردنی هێزەکانی ئەمن لە کاتی پەلاماری ئەنفالدا و دوای پەلامارەکەش. ئەم بڕیارانە لە سەر بناغەی ڕاستیەکی سادە بەند بوون, کە ڕژێم لەو کاتەدا کاری لە سەر دەکرد: لە ناوچە دێهاتیە "قەدەغەکراوەکاندا" تەواوی دانیشتووە کوردەکان هاوبەش و هاوکارن لەگەڵ *پێشمەرگە* یاخیەکانداو دەبێ بەم پێیە ڕەفتاریان لە گەڵ بکرێت.

یەکەم ڕاسپاردەی ئەلمەجید ئەوە بوو کە نەهێڵێ تاقە کەسێك لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندا بمێنێتەوەو دەبێ بە سیاسەتی تەقە کردن بە مەبەستی کوشتن جێبەجێ بکرێت. دووەم ڕاسپاردە کە ژمارە س ف 4008 بوو و لە 20 ی حوزێرانی 1987دا دەرچوو، فەرمانەکانی دەسکاری کردو مەودا فراوانی کردن و دەسەڵاتی ڕەخساند بۆ پڕکێشی کردنێکی ئاشکرای کۆکوژیو زۆر بە ڕوونیو وردەکارییەکی مووچڕکە بەخش دەریدەبڕی. لە بڕگە چواریدا دەستوور دراوەتە فەرماندەکانی سوپا بە "جێبەجێ کردنی بۆمبارانی کوێرانەو بەکارهێنانی تۆپخانەو هەلیکۆپتەرو فڕۆکە لە هەموو کاتێکدا بە شەو و بە ڕۆژ بۆ کوشتنی گەورەترین ژمارەی خەڵك لەم ناوچە قەدەغەکراوانەدا". لە بڕگە پێنجیشدا ئەلمەجید فەرمان دەدات کەوا "هەر کەسێك لەم گوندانەدا بگیرێت دەبێ بەند بکرێت و لە لایەن دەزگا ئەمنیەکانەوە لێکۆڵینەوەی لەگەڵ بکرێت و ئەوانی تەمەنیان لە نێوان 15 - 70 ساڵدایە دەبێ ئیعدام بکرێن پاش وەرگرتنی هەر زانیارییەکی بەسوودو، دەبێ لە کات و ساتی خۆیدا ئاگادار بکرێینەوە".

ئەگەرچی ئەم شێوازە یاساییە بیرۆکراتیە هەر لە کارکردندا بووە, بەڵام ڕژێمی عێراق لە مێژوودا یەکەم ڕژێم بوو کە بە چەکی کیمیایی هێرش بکاتە سەر دانیشتوانی مەدەنیی خۆی. لە 15 ی نیسانی 1987دا هێزی ئاسمانیی عێراق گازی ژەهراویی کرد بە سەر بارەگای KDPدا لە زێوەشکان، لە پارێزگای دهۆکدا نزیك بە سنووری تورکیا، هەروەها بۆ سەر بارەگاکانی PUKیش لە جووتە گوندی سەرگەڵوو و بەرگەڵوو لە پارێزگای سلێمانیدا. بۆ دوای نیوەڕۆی ڕۆژی ئایندەش ژەهری کیمیاییان کرد بە سەر خەڵکی مەدەنیی بێچەکی گوندەکانی شێخ وەسان و بالیساناداو زیاد لە سەد کەسیان لێکوشتن، کە زۆریان ئافرەت و منداڵ بوون. دەیان قوربانیی دیکەی پەلامارەکەیان لە سەر قەرەوێڵەی نەخۆشخانەی شاری هەولێر ڕافڕاند، کە بۆ تیمارکردنی کوێریو سووتاوییان برابوونە ئەوێو پاشان جارێکیتر نەبینرانەوە. ئەم ڕووداوانە یەکەمینی لایکەمەکەی چل پەلاماری کیمیایی بەڵگەدارە بۆ سەر نیشانە کوردیەکان لە ماوەی هەژدە مانگی دواتردا. هەروەها یەکەم نیشانەی خۆسازدانێکی نوێی ڕژێم بوو بۆ کوشتنی ژمارەیەکی گەورەی ژن و منداڵی کورد بە بێ جیاوازی.

لە ماوەی یەکەم حەفتەی هێرشەکانی چەکی کیمیایی ناوەڕاستی نیساندا، هێزەکانی ئەلەجید ئامادە بوون بۆ دەستپێکردنی ئەوەی کە خۆی ناوی نابوو بەرنامەی سێ قۆناخیی گوند پاکتاوکردن یان کۆکردنەوە. یەکەمیان لە 21 ی نیسان تا 20 ی مایس، دووەم لە 21 ی مایس بۆ 20 ی حوزێران. بەمە زیاد لە 700 گوند سووتێنران و بە بلدۆزەر تەختکران, زۆربەشیان لە سەر ڕێگاوبانە سەرەکیەکانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتدا بوون. سێهەم قۆناخی کارەکە دواخرا، چونکە زۆربەی هێزەکانی عێراق هێشتا هەر لە بەرەی جەنگدا بوون و پێداویستیی کارێکی ئاوها گەورەو گران جارێ دابین نەبووبوو. بەڵام دواتر ئامانجەکانی قۆناخی سێهەم بە هۆی ئەنفالەوە جێبەجێ کران.

لەهەلومەرجی دەسنیشانکردنی ئەو کۆمەڵەی کرابوونە مەبەست بۆ لەناوبردن هیچ هەنگاوێك بۆ ڕژێمی عێراق لە سەرژمێریەکەی 17 ی تشرینی یەکەمی ساڵی 1987 گرنگتر نەبوو. ئێستا وا گوند ڕاماڵینەکەی بەهار لە نێوان هەردوو بەشی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگە*و حوکوومەتدا ناوچەیەکی دابڕکردنی دروستکردووەو حیزبی بەعس دوا ئینزاری دانیشتوانی ناوچە قەدەغەکراوەکانی کرد کەوا: یان "بگەڕێنەوە بۆ ڕیزی نیشتمانی"، کە بە واتایەکیتر بەجیهێشتنی ژیان وماڵو حاڵیان و بە زۆرەملێ نیشتەجێبوونەوەیان لە ئۆردووگایەکی پیسی ژێر چاودێریی هێزەکانی *ئەمندا*، یان مافی هاووڵاتێتی عێراقییان لەدەستدەدەن و بە سەربازی هەڵاتوو لەقەڵەم دەدرێن. دووەم هەڵبژاردن هاوتابوو لە گەڵ سزای مردندا، چونکە ئەوانەی ملیان بۆ سەرژمێریەکە نەدابوو، بڕیارێکی پێشتری ئابی 1987 ی ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕشی حوکمڕان دەیگرتنەوە، کە بریتیبوو لە سەپاندنی سزای مەرگ بە سەر سەربازە هەڵاتووەکاندا. ئەو ماوەیەی کە بەرەو سەرژمێریەکە دەچوو، ئەلمەجید مەسەلەی کۆمەڵی دەسنیشانکراوی پتر پاکو پوختە کردو فەرمانی بە کاربەدەستانی هەواڵگریی خۆی دا وردو درشتی دۆسیێی خێزانیی ئەو "تێکدەرانە" ئامادە بکەن کە هێشتا لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتدا دەژیان. کاتێ کە دۆسیێکان تەواو بوون خەڵکێکی لە ژمارە نەهاتووی ژن و منداڵ و پیر بۆ ناوچە دێهاتیەکان دەرکران تاوەکو هاوبەش بن لە چارەنووسی خزم و کەسی *پێشمەرگەیاندا*. ئەم شەن و کەوکردنەی حاڵەت بە حاڵەت و خێزان بەخێزانەی دانیشتوان بوو بە مۆرك و خاسیەتی ئەو بڕیارانەی لە سەردەمی ئەنفالیشدا دەردەچوون سەبارەت بەوەی کێ بژیو کێ دەبێ بمرێ. دوا شت, کاتێ کە سەرژمێریەکە هاتە سەر دیاریکردنی ڕەگەز تەنها دوو ئەڵتەرناتیڤی بەوانە دا کە ناونووس کران، هەرکەس دەبوو عەرەب یان کورد بنووسێ،

کە ئەمەیان مەرجێك بوو ترسناکترین ئەنجامی هەبوو بۆ سەر گرووپە کەمینەکانی تری وەك ئێزیدیو ئاشووریو کلدان کە بەردەوام لە ناوچە کوردیەکاندا دەژیان[5] .

★ ★ ★

پەلاماری ئەنفال, چوار مانگ دوای سەرژمێریەکە لە شەوی 23 ی شوباتی 1988دا, بە هێرشێکی سەربازیی قەبەو بەهێز بۆ سەر بنکەو بارەگاکانی PUK لە سەرگەڵوو-بەرگەڵوو دەستیپێکرد. تێکڕا ئەنفال کرا بە هەشت قۆناخەوە، کە حەوتیان لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی PUKدا بەڕێوەچوون. ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی KDPیش لە باکووری ڕۆژئاوای کوردستانی عێراقدا، کە ڕژێم بە هەڕەشەیەکی کەمتری لەقەڵەم دەدان، ئەمانە مەبەستی دوا قۆناخی عەمەلیاتی ئەنفال بوون لە کۆتایی ئاب و سەرەتای ئەیلوولی 1988دا. دەسەڵاتدارانی عێراق بە هیچ جۆرێك پەلامارەکەیان لە خەڵك نەشاردەوە. بە پێچەوانەوە، لە هەر قۆناخێکدا کە ئۆپەراسیۆنەکە سەردەکەوت و یەکلادەبۆوە هەمان زوڕنای پڕوپاگەندەی بۆ لێدەدراو هەراو بەزمی شەڕە سەرکەوتووەکانی جەنگی ئێران-عێراقی بۆ دەکرا. تەنانەت تا ئەمڕۆش ئەنفال لە میدیا ڕەسمیەکانی عێراقدا ئاهەنگی بۆ دەگێڕدرێت و ساڵی 1993 پێنجەمین بیرەوەریی تێکشکانی سەرگەڵوو - بەرگەڵوو لە 19 ی مارتی 1988دا، بابەتی سەردێڕی دروشمەکان بوو.

هێزەکانی عێراق کەوتنە کەرتوپەرت کردنی دێهاتی کوردستان و بە هێرشێکی هێجگار گەورە و بەرفراوان لە چەشنی جووڵەی فڵچەی جامسڕی ئۆتۆمۆبێل جارێ بە لای سوورانەوەی میلی کاتژمێردا و پاشانیش بە پێچەوانەوە یەك لە دوای یەکی "ناوچە قەدەغەکراوەکانی" ڕادەماڵی. یەکەم ئەنفال, کە قورسایی خۆی خستە سەر گەمارۆدانی بنکەو بارەگاکانی سەرکردایەتیی PUK زیاد لە سێ حەفتەی خایاند.

---

[5] لە کاتێکدا ئێزیدی کە تایەفەیەکی تەوفیقیی (ساینکریتیك) بە ڕەگەز کوردن، بەڵام ئاشووری و کلدان خۆیان دوو گەلی جیاوازو دێرینن.

قۆناخـەکانی دواتـری پەلامارەکـە بـە گشـتی کـورتتر بـوون و لـە نێـوان هەریەکەیانـدا سـووکە پشـوویەك دەدرا تـاوەکو یەکـەکانی سـوپا بـەرەو نیشانی داهاتوو دەچوون. دووەم ئەنفال, لـە ناوچـەی قەرەداخـدا لـە 22 ی مارتـەوە بـۆ 1 ی نیسـانی 1988 ی خایانـد، سـێهەمیش ئـەو هـەردەو دەشـتاییانەی گرتـەوە کـە بـە گـەرمیان ناسـراوە و لـە 7 تـا 20 ی نیسانی برد، چوارەم لە دۆڵی زێی بچووکداو کـورتترینی هـەموو قۆناخـەکان بـوو و لـە 3 تـا 8 ی مایسـی خایانـد. تـەنها لـە ئـەنفالی پێنجـدا, کـە لـە 15 ی مایسدا دەسـتیپێکردو ناوچـە شاخاویەکانی بـاکووری ڕۆژهـەڵاتی هـەولێری گرتـەوە، هێزەکـان گرفتێکـی زۆریـان هاتـەڕێو بـەرەوڕووی بەرگرییـەکی تونـد بوونـەوە لـە ناوچـەیەکی سـەخت و هەڵەتـدا لـە لایـەن دوا هێـزی *پێشمەرگەی* یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانەوەو ڕژێمـی ناچار کـرد کـە لـە 7 ی حوزێراندا بە شێوەیەکی کاتی هێرشەکە بوەستێنێ.

بــە پێــی فــەرمانی دیــوانی ســەرۆکایەتی (کــە نیشــانەی ڕۆڵــی سەرپەرشـتیی شەخسـیی خـودی سـەدام حوسـێن خۆیـەتی لـە ئەنفالـدا), عەمەلیاتەکـە دوو جـار لـە تـەمووزو ئابـدا تـازە بـووەوەو ئـەم کـردارە سەربازیانە ناونران ئەنفالی شەش‌و ئـەنفالی حـەوت. پاشـان لـە 26 ی ئابـدا وا ڕاگەیــەنرا کــە دوا ناوچــەی بندەســەڵاتی PUK "لــە تێکــدەران پاککرایەوە".

لەم کاتەدا بـوو کـە ئێـران بـە مەرجـەکانی عێـراق ڕازی بـوو سـەبارەت بە ئاگربەست و کۆتایی هێنان بە جەنگ. بەمـەش دەسـتی ژمارەیـەکی زۆر لـە هێزەکـانی عێـراق بـەرەڵا بـوو بـۆ ئەنجامـدانی عەمـەلیاتی ئـەنفال لـە ناوچـەی بادینـانی بەشـی بـاکووری کوردسـتانی عێراقـدا. ئـەنفالی کۆتـایی, لەگـەڵ گزنگـی بەرەبـەیانی ڕۆژی 25 ی ئابـدا دەسـتی پێکـردو لـە چـەند ڕۆژێکـی کەمـدا کۆتـایی پێهـات. لـە 6 ئـەیلوولی 1988 دا ڕژێمـی عێـراق بەیاننامــەی ســەرکەوتنی دیفــاکتۆی خــۆی دەرکــرد بــە جــاڕدانی

لێبووردنێکی گشتی بۆ هەموو کورد. (علی حسن المجید دواتر بە یاریدەدەرانی خۆیی وتبوو کە بەرهەڵستی لێبووردنەکەی کردووە، بەڵام وەك پیاوێکی دڵسۆزی حیزب ناچار بووە ملی بۆ کەچ بکات).

هەموو قۆناخەکانی ئەنفال تارادەیەك هەمان شێوازیان تێدا پەیڕەوی کراوە, هەر قۆناخێك بە شێوەیەکی تایبەتی بە بۆردمانی کیمیایی دەستی پێدەکرد بۆ سەر مەدەنیو *پێشمەرگە*, هاوکات لەگەڵ هێرشکردنێکی گەورەی سەربازی بۆ سەر بنکەو سەنگەرەکانی PUK یان KDP. کۆکتێلی کوشندەی هەردوو گازی خەردەلو دەمارەگاز خەڵکە مەدەنیەکەی لە *پێشمەرگە* زیاتر لەناودەبرد، چوونکە *پێشمەرگە* هەندێکیان ماسکی گازو ئامرازی تری سەرەتایی خۆپاراستنیان هەبوو. لە گوندی سێوسێنان (ئەنفالی دوو)، زیاد لە 80 کەسی مەدەنی کوژران، لە گۆپتەپە (ئەنفالی چوار) 150 کەس زیاتر تێداچوون، لە وەرێ (ئەنفالی پێنج) 37 کەس کوژران. گەورەترین هێرشی کیمیایی بۆمبارانی 16 ی مارتی شارۆچکەی هەڵەبجەی کوردنشین بوو، کە لە نێوان 3200 تا 5000 لە دانیشتوانی کوشت. هەڵەبجە وەك شارێك, لە ڕووی تەکنیکەوە بەشێك نەبوو لە ئەنفال ـ هێرشەکە, لە تۆڵەی گرتنیەوە بوو لە لایەن *پێشمەرگەوە* بە هاوکاریو پاڵپشتی گاردی شۆرشی ئێرانی, بەڵام بەشێکی زۆری جینۆسایدی کورد بوو.

لە پاش هێرشە سەرەتاییەکە، هێزی زەمینیو *جاش* لە هەموو لایەکەوە ناوچە دەسنیشانکراوەکەیان دەدایە ناو و هەر نیشتەجێیەکی مرۆڤیان بەردەم بکەوتایە کاولو وێرانیان دەکردو هەرچیماڵو سامانو ئاژەڵو ولاخی خەڵکەکە بوو تاڵانیان دەکردو ئاگریان لە خانووەکان بەردەدا ، پێش ئەوەی دەستەی تێکدان و ڕووخاندن بانگ بکەن بۆ تەواوکردنی کارەکە. هەرکە وێرانکردن تەواو دەبوو ئەوجا قۆناخەکەی هیڵبێرگ لەمەڕ "کۆکردنەوە" یان "گرتن" ی کۆمەڵی دەسنیشانکراو ئەنجامدەدرا. کاروانی ئیڤاو بارهەڵگری سوپا گوندنشینانیان دەگواستەوە بۆ سەنتەرەکانی خڕکردنی نزیك مەیدانی عەمەلیاتو کەمپی ڕاگوزار.

لـە هـەمان کاتیشـدا میلیشـیا جـیاو دۆڵیـان دەپشـکنی بـۆ شـوێن پـێ هـەڵگرتن‌و گرتنـەوەی هـەر کەسـێك دەربازبووبێـت. (هـەروەها هەنـدێ کەسی ئەم میلیشیایانە، وەك گومـان‌و متمانـە نـەکردنێك بـە ڕژێـم، ژیـانی هـەزارانیان سـەندەوە بـە دزە دەربـاز کردنیـان بـۆ شـوێنی سـەلامەت یـان یارمەتیدانیان بۆ ئـەوەی لـە هێڵەکانی سوپا بپەڕنـەوە). پۆلیسی نهێنـیش شارو شارۆچکەو کۆمـەڵگاکانیان دەپشکنی بـۆ ڕاوکردنـی هـەڵاتووەکان‌و لـە چەندین حاڵەتـدا زۆربـەیان بـە لێبـووردنی درۆینـەو "گەڕانـەوە بـۆ ڕیـزی نیشـتمانی" فریـو دەدران‌و لـە شـوێنی خۆحەشـاردان دەهاتنـە دەر, بـەو بەڵێنانەی کە پیسترین مانای شەرخوازی‌و خراپەیان لەخۆگرتبوو.

* * *

تـا ئێـرە ئـەنفال زۆر لـە خاسـیەتەکانی پـەلاماریکی دژە یـاخیبوونی تێدایــە، ئەگەرچــی پــەلاماریکی درنـــدەی نائاســـاییش بـــوو. هـــەروەها بەڵگەنامە عێراقیـە گیراوەکـان ئـەوە دەردەبـڕن کـە لـە قۆنـاخی شـەڕەکانی سـەرەتادا ئامانجـەکانی دژە یـاخیبوون لــە ئــەقڵی هێزەکـان‌و ئەفســەرە فەرماندەکانیاندا پێش هەموو شتێك بـوون. بـۆ دڵنیـا بـوون، عێـراق ـ وەك هەر دەوڵەتێکی تری سەربەخۆ بـە ڕەوای دەزانـی شـەڕی یاخیبوون بکات، لە گەڵ ئـەو ڕاستیەشـدا کـە ئـەنفال, بـە پێناسـەکردنێکی تەسکبینانە، دژە یاخیبوونێك بوو، هیچ لـەوە کـەم ناکاتـەوە کـە لـە هـەمان کاتیشدا کـارێکی جینۆسـاید بـــوو و هـــیچ هاوبەشـــیەکیش لـــە نێـــوان دژە یـــاخیبوون‌و جینۆسـایدا نیـە. ڕاسـتێکەی، لەوانەیــە ئــەمیان هۆکارێــك بێــت بــۆ تــەواوکردنی ئــەویتریان. بەنــدی 1 ی ڕێکەوتننامــەی جینۆسـاید ئــەوە دەسەلمێنێ کە "جینۆساید چ لە کاتی ئاشتی یان لە کـاتی جەنگدا بـەرپا بکرێت، بە پێی یاسای نێودەوڵەتی بە تـاوان لەقەڵەم دەدرێـت". بـە پەلـەو کوێرانە ئیعدامکردنی خەڵکی شەڕنەکەر یان دەسبەسـەرکردنی ئەنـدامانی کۆمـەڵێکی ئـەتنیی ـ نیشـتمانی‌و کـاری لـەم چەشـنە ڕەوایـی سـەردەمی

جـەنگ یـان ئیجرائێکـی دژە یـاخیبوون نیـە، بـێ ڕەچـاوکردنی سروشـتی شەڕو ناکۆکیەکە.

لە گـەڵ ئـەم مشتومڕەشـدا لـە سـەر پرەنسیپ، گـەڵێ سیماو ڕوخساری ئەنفال بواری دژە یاخیبوونی تێپەڕانـدووە. ئەمانـەش پـێش هـەموو شتێ، ئـەو ڕاسـتیە سـادەو سـاکارانە ئاشـکرا دەکـەن کەچـی ڕوویـدا پـاش ئـەوەی ئامانجە سەربازیەکانی پرۆسەکە جێبەجێ کرا:

● بەکۆمەڵ کوشتن‌و بێسەروشوێن کردنی دەیان هـەزار خـەڵکی بێـدیفاع، کـە هـیچ وەختـێ شـەڕکەر نـەبوون (پـەنجا هـەزار بـە گـوێرەی کـەمترین مەزەندەو ڕەنگە ئەو ژمارەیە دوو هێندەش بێت).

● بـەکارهێنانی چـەکی کیمیـایی دژ بـە خـەڵکی بێچـەك لـە چـەندین شوێن‌و کوشتنی هەزاران‌و تۆقاندنی هێندەش زیـاتر بـۆ چـۆڵکردنی خـانووماڵیان.

● تاڕادەیەك تێکڕا تێکشکاندنی بنـەماو توانـای خێـزان‌و کۆمـەڵ، لەوانـە بە تـەواوی تێکشـکاندنی کۆڵەکـەی بنـەڕەتیی کشتوکاڵ‌و ئـابووریی دێهاتی کورد.

● لە هەلومەرجێکی سزا ئـامێزدا ڕاپێچکردن‌و بەنـدکردنی هـەزاران ژن‌و منداڵ‌و خەڵکی بەتەمەن کە سەدان حاڵـەتی مردنـی لێکەوتـەوە. ئەوانـەش کـە دەربـازبوون بـە زۆری بـە هـۆی یارمـەتیی نهێنیـی خـەڵکی شـارو شارۆچکە کوردەکانی ئەو نزیکانەوە بووە.

دووەم، ئەو مەسەلەیەی کە چۆن ئـەنفال وەك پرۆژەیـەکی بیرۆکراسـی ڕێکخرا. لە تێڕوانینـی ئـەنفال وەك دژە یاخیبوونێـك ، هـەر ڕووداوێـك لـە ڕووداوەکـانی سـەرەتاو کۆتاییـەکی ئاشـکرای هـەبوو, بەڕێوەچوونیشـی لـە دەسـتی سـوپای نیزامـی‌و میلیشـیای *جاشـدا* بـوو. بـەڵام ئـەم دەزگایانـە بـە خێرایی لە کارەکە دەرچوون و خەڵکە مەدەنیـە گیراوەکـەش گوێزراوەتـەوە بۆ بەردەستی دەسـەڵاتێکی بیرۆکراسـیی تـەواو جیـاوازی پرۆسێسـە کـردن‌و دوا جـاریش لەکۆڵکردنـەوە. دامودەزگـای جیاجیـا بـە کارەکـەوە سـەرقاڵ بوون ـ وەك *ئەمن*، *ئیستیخبارات*، سوپای میللی (کـە جۆرێکـە لـە پاسـەوانی

وڵات)و ئـــەوجا حیزبـــی بـــەعس خۆیشـــی. بەندیخانـــە کەمپـــەکانو کاروانـەکانی مـردن بـە شێوەیەکی سروشـتی دوور بـوون لـە شـانۆی شـەڕو پێکدادانـەوەو تـەواو لـە دەرەوەی ناوچـەی ئۆتۆنـۆمیی کوردسـتان بـوون. شـایانی باسـە کـە کوشـتنەکان بـە هـیچ واتایـەك هاوکـات نـەبوون لەگـەڵ کـاری دژە یاخیبوونەکـەدا: چوونکە گیراوەکـان لـە پـاش چـەندین ڕۆژ یـان بگـرە چـەندین حەفتـەش لـەوەی کـە هێـزە چـەکدارەکان ئامـانجی خۆیـان بەجێهێناوە، کوژراون.

لـە کۆتاییشـدا, پرسـیاری ئـەو نیـازە دێتـە پێشـەوە کـە دەچـێتە ناوجەرگەی چەمکی جینۆسایدەوە. کەرەستەو بەڵگەنامـە گیراوەکـانی نـاو دەزگـا سـیخوڕیەکانی عێـراق زۆر بـە ڕوونـی ئـەوە دەردەخـەن کـە کۆمـــەڵکوژیو پـــەلامارەکانی دژە کـــوردی ســـاڵانی 1987 ـ 1989, هـەموویان بـە شـێوەیەکی پتـەو و پێکـەوە گرێـدراو نەخشـەیان بـۆ کێشرابوو. ئەگەرچی دەسەڵات بە سەر ئەم پەلامارانـەدا هـەمووی ناوەنـدی بوو, بەڵام سەرکەوتنەکانیان بە هۆی هاریکاریو هەماهـەنگیی ژمارەیـەکی زۆر دەزگـاوە بـوو, لـە دیـوانی سـەرۆکایەتی کۆمـارەوە بگـرە تـا دەگاتـە خـوارەوە بـۆ نـزمترین یەکـەی *جاش*, چ ناوچـەیی بـووبێتن یـان لـە ئاسـتی نیشتمانیدا.

ئەڵبەتە, لێپرسراو لـە چـەقی ئـەم تـۆڕە بیرۆکراسیە گەورەیـەدا ، علـی حسـن المجیـد بـوو. لەویشـدا مەسـەلەی نیـاز لـە دووەم ئاسـتی گرنگـدا دەردەکەوێت.

ژمارەیـەك شـریت بـۆ کۆبوونـەوەکانی علـی حسـن المجیـد لـە گـەڵ یاریدەدەرەکانیدا لە ساڵانی 1987 ـ 1989 دا تۆمارکراون. ئـەم شـریتانە لـە لایـەن چـوار پسـپۆری بێلایەنـەوە تـاوتوێ کـراون بـۆ دڵنیـا بـوون لـە ناوەڕۆکیـانو سـەلماندنی ئـەوەی کـە قسـەکەری سـەرەکیی ئەلمەجیـد بـووە. ئەلمەجید بەوە ناسراوە کـە دەنگێکـی جیاکـاری تـۆن بـەرزی هەیـەو مۆرکـە

ناوچـــەییە تکریتیەکـــەی خـــۆیی پێـــوە دیـــارە. ئـــەم دوو خاســـیەتەش دەسـبەجێ لـە لایـەن ئـەو عێراقیانـەوە ناسـرانەوە کـە میـدڵ ئیسـت ووچ ڕاوێـژی پێکردبـوون. وەك کەسایەتییەکی ناسـراو کـە زۆر جـار لـە ڕادیـۆو تەلەفزیۆنـدا دەردەکـەوێت[6]، دەنگەکـەی زۆر بـە باشـی لـە لایـەن گـەلێ لـە عێراقیەکانـەوە دەناسـرێتەوە. عێراقییـەك کـە دەربـارەی ئـەو مەسـەلەیە ڕاوێژی پێکرابوو سەرنجی بۆ ئەوە ڕاکێشابوو کـە قسـەکەری سـەرەکیی ئـەو گفتوگـۆ تۆمـارکراوە چـەند سـەعاتیەی لای میـدڵ ئیسـت ووچـە بـە هێـزو دەســـەڵاتەوە قســـە دەکـــات و زمـــانێکی پیســـیش بـــەکاردێنێ. بـــە پێچەوانەشـەوە، ڕاوێژکارەکـە دەڵـێ: "خـەڵکانی تـر کـە لـەم کۆبوونەوانـەدا بوون کپ و سـام لێنیشـتوو بـوون و تـۆنی دەنگیشـیان ترسـێکی زۆری پێوە دیـارە، بـە تایبـەتی کـاتێ کـە ڕووی دەمیـان کردووەتـە ئەلەجیـد خـۆی". هـەروەها وەك دوو شـارەزا تێبینـی دەکـەن، ئەلەجیـد بـە نازنـاوە باوەکـەی کـــە (ئـــەبو حەســـەن)ە ناودەبرێـــت. شـــریتەکان بەڵگـــەی دوژمنکـــاریی ڕەگەزپەرسـتانەی تاڵیـان دژ بـە کـورد تێدایـە لـە لایـەن پیاوێکـەوە کـە لـە هەموو کەس زیاتر پیلانی بۆ لەناوبردنیان گێڕاوە.

ئەلەجیـد لـە یـەکێك لـە کۆبوونەوەکانـدادا دەپرسـێ: "مـن بـۆ لێیـان گەڕێم لەوێ بـژین, وەك کـەر کـە هـیچ شـتێك نـازانن؟ باشـە ئێمـە چیمان لەمانە دەستدەکەوێت؟" لە بۆنەیەکی تـردا بـە هـەمان شـێوە قسـە دەکـات: "مـن وتم لەوانەیـە هەنـدێ کەسـی باشـیان تێـدا (لـە کـوردا) بدۆزینـەوە.. بــەڵام هــەرگیز وانــەبوو". لــە شــوێنێکی تریشــدا دەڵــێ: "مــن ســەریان پاندەکەمەوە، ئەم سەگانە ئێمە دەبێ هەر سـەریان پـان بکەینـەوە". پاشـان تێهەڵدەچێتەوەو دەڵێت: "ئاگام لێیان بێت؟ نـەخێر، بـە بلـدۆزەر دەیانکـەم بە ژێر خۆڵەوە".

---

[6] ئەلمەجید لەو پێنج ساڵەی دواییدا پۆسـتی جـۆراو جـۆری پێسـپێردراوە, وەك سـكرتێری گشـتیی مەکتەبی باکووری حیزبی بەعس، وەزیری ناوخۆ، پارێزگاری کوێتی داگیرکراو لە لایەن عێراقەوە لـە ساڵی 1990داو پاشانیش وەك وەزیری بەرگری.

دڵسۆزیی بۆ ڕژێم هیچ دادێکی نەداو کەسی لە پەلامارەکانی علی حسن المجید نەپاراست، بە کەسانی *جاشی* سەر بە حوکوومەتیشەوە. تا ئەو ڕادەیە, کە ئەلەجید خۆی هەڵدەکێشاو هەڕەشەی چەکی کیمیایی لە سەرۆك *جاشەکان* دەکرد ئەگەر بێت و گوندەکانیان چۆڵ نەکەن. لەم کارەدا تەنها ڕەگەزو شوێنی نیشتەجێبوونی سروشتی ڕەچاوکران و بوون بە فاکتەری هاوبەشی بەرپاکردنی کۆکوژیەکەی ساڵی 1988.

گوند پاکتاوکردنی ساڵی 1987 تێکڕا لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حوکوومەتدا بەڕێوەچوو و هیچ شتێك لە ئارادا نەبوو کە کاری دژە یاخیبوونی لە بەرانبەردا بکرێت. دانیشتوانی جارانی ئەم ناوچانە، ئەوانەیان کە ڕازی نەبوون بە نیشتەجێکردن لە *موجەممەعێکدا* کە حوکوومەت بۆی دیاری کردبوون و لەبری ئەوە پەنایان بردەبەر ناوچەیەکی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگە, کە زۆر کەس وایکرد - ئەوە لە سەردەمی ئەنفالدا تێداچوون.

هەمان شت بە سەر کەمایەتیە بچووکەکانیشدا هات. لە سەرژمێریی تشرینی یەکەمی ساڵی 1987دا زۆر لە ئاشووریو کلدانە مەسیحیەکان - ئەمانە گەلێکی نەژاد دێرین و ئارامی زمانن - ئەو داوایەی حوکوومەتیان ڕەتکردەوە کە بە عەرەب یان بە کورد ناونووس بکرێن. ئەوانەی کە نەیانویست بە عەرەب تۆمار بکرێن بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بە کورد دانران و لە کاتی ئەنفالی کۆتاییدا لە پارێزگای دهۆك، کە زۆربەی مەسیحیەکانی تێدا کۆبووەتەوە، ڕژێم زۆرخراپترو دڵڕەقانەتر لە دراوسێ کوردەکانیان مامەڵەی لە گەڵ کردن. ئەو ژمارە کەمە تورکمانەش، کە کەمینەیەکی تورکی زمانن، کەوا شانبەشانی *پێشمەرگەی* کورد دەجەنگان ڕزگاریان نەبوو، چوونکە حیسابی ئەوەیان بۆ کرا کە بووبوون بە کورد.

بە درێژایی ئەو بیست ساڵەی ڕابوردوو, حوکوومەتی بەعس بە بەردەوامی سەرقاڵی پەلاماری بەعەرەبکردنی ناوچە کوردنشینەکان

بـووە. هــەر ئەمــەش بــوو بــە هــۆی بــەرپاکردنی بەرەنگاربوونــەوەی چـەکداریی کوردەکـان, کـە بـە خاسـیەت و پێکهاتـە کـوردی بـوو. لـە سـاڵی 1988دا شۆڕشـگێرەکان و هـەموو ئەوانـەش کـە بـە هـەواداریان لەقەڵـەم درابـوون, وەکـو کـورد مامەڵـەیان لەگـەڵ کـردن و هـەر هـەموو بـەجارێ ڕامـاڵران. ئەوانــە خــەڵکی شــەڕکەر بــوون یــان نــە مەســەلەیەکی گــرنگ نــەبوو، ئـەوەی لای حوکوومـەت گـرنگ بـوو, ئەوانـە هـەر هـەموو "کـوردی خراپ" بوون لایەنی حوکوومەتیان نەگرتبوو.

⋆ ⋆ ⋆

کــەمێك ئــەولاتر شــوێن شــێوازەکەی هیلبێــرگ بکــەوین، جــارێ وا کۆکردنــەوەو گــرتن تــەواوبووەو ئــەمجارەیان لــەناوبردن دەســت پێــدەکات. پێشتر کۆمەڵی دەسنیشانکراو بە وردی دیاریکراون. وا ئێستا نـۆرەی دووەم دیاریکردنی کۆمەڵە کۆکراوەکەیە: ئەوانـەی بـە ڕاسـتی دەبـێ بکـوژرێن. لـە ئاسـتێکدا ئەمـە مەسـەلەیەکی روون و ئاشـکرا بـوو. بـە پێـی هەلومـەرجی ڕاســـپاردەکانی حـــوزێرانی 1987 ی ئەملەجیـــد، کوشـــتن ســـزایەکی ئۆتۆماتیکی بوو بۆ هەر نێرینەیەك لە تەمـەنی چەك هەڵگرتنـدا بێت و لـە ناوچـەیەکی ئەنفالـدا ببینرێـت(7). لـە هـەمان کاتیشـدا کـەس وای بـۆ نەدەچـوو کــەوا ببرێتــە بــەردەمی تیمێکــی گوللــەباران کردنــی ئــەنفال بێئەوەی وەك تاکە کەسێك لـە کێشـەکەی بکۆڵرێتـەوە. ژمارەیـەکی زۆر لـە بەلگەنامەکان پشتگیریی ئـەم بۆچوونە دەکـەن، لـە پێشـەوەیان فـەرمانێکی سەرۆکایەتیی کۆمارە لـە 15 ی تشرینی یەکەمی1987دا ـ دوو ڕۆژ پـێش سـەرژمێریەکە ـ دەڵـێ: "نـاوی ئـەو کەسـانەی کـە دەدرێنـە دادگایـەکی گشـتیو فـراوان دەبـێ بەکۆمـەڵ لیسـت نـەکرێن, بـەڵکو چـاکتر وایـە لـە ئاڵوگۆڕی نامـەو نووسـراوتاندا لـە سـەر بنەمایـەکی تاکەکەسـی ئیشارەتیان پێبـدەن یــان ڕەفتاریــان لەگــەڵ بکــەن". کاریگــەریی ئــەم فەرمانــە لــەو لیسـتانەدا ڕەنگدەداتـەوە کـە سـوپا یـاخود ئـەمن بـۆ کـوردە گیراوەکـانی

(7) پیاوانی دێهاتنشینی کورد وەك دابونەریت چەکی شەخسیی خۆیان پێیەو پەیوەندیی بە هەڵوێستی سیاسییانەوە نیە.

سـەردەمی ئـەنفال دروسـتیان کردبـوو و ڕەچـاوی نـاو، تـوخم، تەمـەن، شوێنی نیشتەجێبوون و شوێنی گرتنی هەرکەسەیان بە جیا کردبوو.

پرۆسـە کردنـی گیراوەکـان, لـە تۆڕێـك كـەمپ و بەندیخانـەدا بەڕێوەدەچوو. سەنتەرەکانی یەکەمجاری گرتنی کاتیی لە ژێر کۆنترۆڵی هـەوالگریی سـەربازیدا هـەر زوو لـە 15 ی مـارتی 1988ەوە دەسـبەکار بوون. لە کۆتـایی ئـەو مانگـەدا بێسەروشوێن کردنی بەکۆمـەڵ بـە گـەرمی دەسـتی پێکردبـوو و لـە ناوەڕاسـتی نیسـان و سـەرەتای مایسـدا گەیشـتە چڵەپۆپە. زۆربـەی گیراوەکانیـان بـۆ شـوێنێك گواسـتەوە کـە پێیـدەوترا تۆپزاواو کـەمپێکی سوپای میللی بـوو لـە نزیـك کەرکووکـەوە، ئـەو شارەی کە بارەگاکەی علی حسن المجید لێبوو. هـەروەها بەشێکی خەڵکەکەش بران بۆ سەربازگەی سوپای میللی لە تکریت. لـە تۆپزاواشـەوە ژن و منـداڵ بارکران بۆ کەمپێك لە شارۆچکەی دبس*. لە نێوان 6 تـا 8 هـەزار گـیراوی بەتەمەنیش, گوێزرانەوە بۆ بەندیخانـەی چـۆڵی نـوگرە سـەلمان لـە بیابـانی باشـوورو لـەوێ سـەدانیان لێمـردن بـە هـۆی گـوێ پێنـەدانیان و برسـێتیو نەخۆشـییەوە. بەندیـەکانی ئـەنفالی کۆتـایی بادینـانیش، بـە سیسـتەمێکی جیـاو لـە هـەمان کاتیشـدا هاوتـەریب، بـە زۆری لـە قـەلا سـەربازیە زەبەلاحەکەی دهـۆك بەنـدکران و پاشـان ئـافرەت و منـداڵ گوێزرانـەوە بـۆ کەمپە بەندیخانەیەك لە سەلامیە، لە سەر ڕووباری دیجلە, نزیك مووسڵ.

پـاش لێبووردنـە گشـتیەکەی 6 ی ئـەیلول, زۆربـەی ژن و منـداڵ و خەڵکی بەتەمەن لە کەمپەکانـەوە بـەربوون, بـەلام هـیچ کـەس لـە پیـاوانی ئـەنفالکراو بەرنـەدران. گریمانـەی میـدڵ ئیسـت ووچ، پشـت بـە شـایەتیی ژمارەیـەك لـە دەربـازبووانی ئـەنفالی سـێ دەبەسـتێ، کـە خوێنـاویترین ئەنفال بوو. ئەویش ئەوەیـە کـە بـە کۆمـەڵی گـەورەو بـە نهێنـی براونەتـە

* ناوی ئەم شارۆچکەیە لە بنەڕەتدا دووبزەو خەڵکی ناوچەکە وای گۆدەکەن، بەلام بە پێی سیاسـەتی بەعەرەبکردن شێوازی ناوەکە لە نەخشەی عێراقداو لە ناوهێنانیدا, لە دووبزەوە کراوەتە دبس ـ و.

بەردەمی تیمەکانی ئیعدامکردن لە دەرەوەی ناوچە کوردیەکان و کراون بە ژێر گڵەوە. لە ماوەی ئەنفالی کۆتاییشدا لە بادینان، لایکەمەکەی لە دوو حاڵەتدا کۆمەڵی پیاوان لە پاش گرتنیان لە لایەن ئەفسەرانی سوپاوە دەستبەجێ ئیعدامکراون. کارەکەش بە فەرمان و ڕاسپاردەی فەرماندەکانیان جێبەجێ کراوە.

لە ڕێگەی شایەتیی دەربازبووەکانەوە, بە لایەنی کەمەوە شوێنی سێ گۆڕی بەکۆمەڵ دەسنیشان کراوە, یەکێکیان لە نزیك کەناری باکووری ڕووباری فوراتە، نزیك شاری ڕەمادیو بە تەنیشت ئۆردووگایەکەوەیە کە کوردەکانی ئێرانی تێدا نیشتەجێ کراوە, ئەوانەی کە لە سەرەتای جەنگی ئێران ـ عێراقدا بە زۆر بۆی ڕاگوێزراون. ئەویتریان لە دەوروبەری شوێنەواری کۆنی حەزەردایە (الحضر ـ هەترا) لە باشووری مووسڵەوە. سێهەمیش لە بیابانی لای شاری سەماوەوەیە, باوەڕیش وایە کە بە لای کەمەوە دوو گۆڕی بەکۆمەڵی تر لە چیای حەمرین هەبن، یەکێکیان لە نێوان کەرکووك و تکریتداو ئەوەکەی تریشیان لە ڕۆژئاوای توزخورماتوو(8).

لە کاتێکدا کە سیستەمی کەمپ لایەنێکی جینۆسایدی نازییەکان دێنێتەوە یاد، لەولاشەوە شێوازی ئەو ئیعدامکردنانەی ڕزگاربووە کوردەکان دەیگێڕنەوە دەبێتە هۆی ورووژاندنی بیرەوەرییەکی دزێوی تر ـ چالاکیەکانی یەکە بکوژە گەڕۆکەکانی نازییەکان *Einsatzkommandos*، لە وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژهەڵاتی ژێر دەستیاندا. هەموو ئەو تەکنیکەستانداردانەی لە لایەن نازیەکانەوە بەکارهاتبوون بە بەڵگەوە لە حاڵەتی کورددا بەکارهاتن. بەشێك لە

---

(8) گۆڕی بەکۆمەڵی تر لە هەندێ شوێنی هەرێمی ژێر دەسەڵاتی کوردەکاندا دۆزراونەتەوە کە پاشماوەی ئیعدامکراوەکانی دەستی ئەمنیان تێدا بووە، کە لە ماوەی پێش ئەنفال و سەردەمی ئەنفال و دوای ئەنفالدا کوژراون.

(دوای ئازاد کردنی عێراق لە نزیك دووزخورماتوو گۆڕێکی بەکۆمەڵ دۆزرایەوە, کە ئێسك و پرووسکی 25 پێشمەرگەی تێدا بوو, ئەوانەی کە نیسانی 1988 لە شەڕی تازەشاردا شەهید بوون. ڕەنگە ئەمە یەکێك بێت لەو گۆڕە بەکۆمەڵانەی لێرەدا باسیان هاتووە ـ و.)

کۆمەڵی گیراوەکان ڕیزکراون و لە بەردەمەوە تەقەیان لێکراوەو ئەوجا ڕایانکێشاونەتە گۆڕی بەکۆمەڵی پێشتر هەڵکەندراوەوە، هێتر درندانەو بە پاڵ خستوونیانە چاڵەوەو هەر لەوێدا بەر ڕێژنەی گوللەیان داون. گەلێکیشیان جووت جووت پاڵ خستوون بە تەنیشت مەیتی تازەوە, لە سەر شێوازی ماسیی سەردینی قوتووکراو*, پێش ئەوەی بیانکوژن. هەندێکیتر بە یەکەوە بەستراونو لە لێواری چاڵەکەدا وەستاندوونیانو لە پشتەوە تەقەیان لێکراوە بۆئەوەی بە دەما بکەونە چاڵەکەوە ـ بە لای بکوژانەوە ئەمە شێوازێکی زۆر بەکار بوو. لە پاشاندا بلدۆزەر خۆڵ یان لی ڕۆکردووەتە سەر کۆمەڵی لاشەکان. هەندێك لە شوێنی گۆڕەکان دەیان چاڵی جیاجیایان تێدایەو بێگومان لاشەی هەزاران قوربانییان لەخۆگرتووە. بەڵگەی مادیی ئەوە نیشاندەدات کە بکوژان بە پێی بەرگی یونیفۆرمیان ** ئەندامانی حیزبی بەعس، یان ڕەنگە *ئەمنەکانی* بەڕێوەبەرێتیی ئاسایشی گشتیی عێراق بووبێتن. بە کەمترین مەزەندە پەنجا هەزار کوردی دێهاتنشین لە سەردەمی ئەنفالدا کوژراون. لە کاتێکدا کە نێرینەکانی تەمەن نێوان نزیکەی چواردە تا پەنجا ساڵ بە شێوەیەکی ڕۆتینی بەکۆمەڵ کوژراون, بەلام کۆمەلێك پرسیار دەوری ئەو پێوانەی هەڵبژاردنە دەدەن کە لە فەرمانی کوشتنی منداڵی وردو تەواوی خێزاندا ڕەچاو کراون.

بە هەزاران ئافرەتو منداڵ لەناوبران، بەلام کوشتنەکەیان بە هۆی جیاوازیو گۆڕانەوە بوو لە ناوچەکاندا, کە زۆربەیان دانیشتوانی دوو

---

* ماسییەکی بچووکەو جووت جووت یان زیاتر بە ساغی لە پاڵ یەکدا لە ناو ڕۆنو شلەیەکی تایبەتدا لە قوتوو دەکرێتو لێکچوواندنەکە لێرەوەیە ـ و.

** لێرەدا مەبەست لە یونیفۆرم Uniform ئەو جۆرە بەرگە بوو کە بەعسیەکان، ئەمنەکان، کەسانی سەر بە دەزگای ئیستیخبارات و موخابەرات لەبەریان دەکرد. دەستە جلەکە بریتی بوو لە کراسو پانتۆڵێکی یەك جۆر قوماشی ڕەنگ سەوزی تێری زەیتوونیو بە عەرەبی (قگعتین) یان پێدەوت ـ و.

www.dengekan.com

"کۆمەڵی" لەبەرچاو بوون و بەر ئەنفالی سێو چوار کەوتبوون. لەوانەیە دڵگەرمی یان ئارەزووی کاتیی فەرماندە مەیدانیەکان ڕۆشناییەك بخاتە سەر ئەوەی کە بۆچی هەندێ لە ژنو منداڵ ڕاپێچ دەکران, لە هەمان کاتیشدا ڕێگە بە خەڵکانی تردەدرا بە دزە دەربازببن. بەڵام ئەو خراپەکاریو ستەمانە بە تەواوی ناتوانن شێوازی دواتری بێسەروشوێن کردنەکە ڕوون بکەنەوە، چونکە گیراوەکان بە خێرایی‌و بە زیندوویی لە ژێر دەستی سوپا دەرکرانو گوێزرانەوە، ئەوجا لە سەنتەرەکانی پرۆسەکردندا لە شوێنیتر, لە مێردو باوكو برا جیاکرانەوەو پاشان زۆر بە خوێن ساردی‌و لە پاش ماوەیەك بەندکردن کوشتوونیان. پێدەچێت شوێنی خۆبەدەستەوەدان لە شوێنی نیشتەجێ بوون زیاتر ڕەچاو کرابێت لە بڕیاردانی ئەوەدا کە کێ دەبێ بکوژرێو کێ بمێنێ. بەڵگەنامەکانی ئەمن ئاماژە بۆ فاکتەرێکی تر دەکەن کەوا هێزەکان بەرەوڕووی بەرگریی چەکدارانە بووبێتنەوە لە ناوچەیەکی دیاریکراودا، ئەمەش بە زۆری، بەڵام نەك هەمووی، ئەو ناوچانەیە کە کوشتنی ژنو منداڵیان بووە بە مۆركو نیشانە. پێوانەی سێیەم ڕەنگە هەستکردن بێت بە "هەڵوێستی سیاسیی" گیراوەکان، ئەگەرچی ئەمەیان کارێکی گرانو بە ئەقڵەوە نەچووەو نازانرێ چۆن بۆ منداڵ پەیڕەوی کراوە.

هۆکارە وردەکان هەرچیەك بن, بەڵام بەڵگەنامە گیراوەکانی عێراق ئەوە ڕووندەکەنەوە کەوا دەزگا ئەمنی‌و ئیستیخباراتیەکان, هەر هیچ نەبێ لە هەندێ حاڵەتی تاك کۆڵیونەتەوە, تەنانەت پەناشیان بردووەتە بەر بەرزترین دەسەڵات گەر دەربارەی چارەنووسی کەسایەتیەکی تایبەت بەگومان بووبێتن. ئەمەش وا دەگەیەنێ کە پرۆسەی لەناوبردنەکە، لانیکەم لە پرەنسیپدا، بە شێوازێکی بیرۆکراسیی توند ئاڕاستە کراوە. بەڵام بەڵگەکان بە تەواویی ئەوە دەگەیەنن کەوا مەبەست لەم بنەماو پێودانگە ئەوە نەبووە کە حوکمی خۆی بە سەر کەسێکی تایبەتدا بسەپێنێ کە تاوانبارە یان بێتاوانە لە تۆمەتێکی دیاریکراودا، بەڵکو تەنها سەلماندنی ئەوە بوو کە ئاخۆ ئەم کەسە سەر بەو کۆمەڵە

دەسنیشانکراوەیە کە دەبێ " ئەنفال بکرێت" یان نە, مەبەستیش لەوە کوردی ناوچەکانی دەرەوەی دەسەڵاتی حوکومەت. لە هەمان کاتیشدا, شایەتیی دەربازبوان بەردەوام پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشن کە مەسەلەکە تەنها بەسترابوو بە ڕێکەوتو کاری لاوەکییەوە لە پراکتیکدا. جیاکردنەوەی ئەو خەڵکە گیراوەی لە ناوچەکانی ئەنفالەوە هێنرابوون بە پێی تەمەنو توخم و هەروەها هەڵبژاردنی ئەوانەش کە دەبوو لەناوببرێن، کارێکی بێسەروبەرو نابەجێ بوو و لە هیچ پرۆسەیەکی مانادراری لەوەوپێشی لێکۆڵینەوە یان هەڵسەنگاندن نەدەچوو.

⋆ ⋆ ⋆

هەرچەندە ئەنفال وەك پەلامارێکی سەربازی بە لێبووردنی گشتیی 6 ی ئەیلوولی 1988 کۆتایی هات، بەڵام لۆجیکی ئەنفال وانەبوو - ئەوانەی لە بەندیخانەکانی وەك نوگرە سەلمانو دووبزو سەلامیە بەربوون، هەروەها ئەوانەش کە بە پێی بڕیاری لێبووردنەکە لە ئاوارەیی گەڕانەوە، لە کۆمەڵگاکاندا نیشتەجێ کرانەوە بێ هیچ قەرەبووکردنەوەو یارمەتیدانێك. ئەو خەڵکە مەدەنیەش کە هەوڵیان دەدا فریایان بکەون لە لایەن *ئەمنەوە* ڕاودەنران یان دەگیران.

ئەو کۆمەڵگایانەی چاوەڕێی دەربازبووانی ئەنفالی کۆتایی بادینان بوون بە ناو شوێنی نیشتەجێ بوونو *ئەنفالەکانیان* تەنها لە سەر زەوییەکی ڕووتەن هەڵدەڕشت لە دەشتی هەولێردا بێ ئەوەی هیچ شتێکی تێدا بێت لە شوورەیەك و قوللەی پاسەوانیی سەربازیی بەولاوە بە چوار دەوری ئەو شوێنەدا . سەدان کەس لەو شوێنەدا بە هۆی کەشوهەوا, نەخۆشی, برسێتی, بەدخۆراکیو کارتێکردنی چەکی کیمیایی لێیان لەناوچوون. سەدانی تر لە خەڵکی ناموسڵمانی ئێزیدیو ئاشووریو کلدان کە گەلێکیان ژنو منداڵ تێدابوو لە کەمپەکانەوە ڕایانفڕاندنو

بێسەروشوێنیان کردن وەك تەواوکەری قوربانیانی جینۆسایدی کورد. تاوانی سەرەکیی ئەمانە هەر ئەوە بوو کە لە ناوچە قەدەغەکراوەکانی زۆرینە کوردا مابوونەوە پاش ئەوەی سەرۆك‌و دەمڕاستەکانیان ئەو پۆلێنکردنەی ڕژێمیان ڕەتکردبۆوە کە لە سەرژمێریی 1987 دا بە عەرەبیان دابنێن. ڕژێم نیازی نەبوو ڕێگە بەو کوردانە بدات کە لێبووردن گرتبوونیەوە بە تەواوی مامەڵە لەگەڵ مافە مەدەنیەکانی خۆیاندا بکەن وەك ئەودوای هاووڵاتیانی عێراق. ئەوان دەبوو لە مافە سیاسیەکان‌و هەل و دەرفەتی کارکردن بێبەش بن تاوەکو *ئەمن* دڵسۆزییانی بۆ ڕژێم پەسەند نەکردایە. هەروەها دەبوو بەڵێننامەی نووسراو ئیمزا بکەن کە لەو کۆمەڵگایانەدا دەمێننەوە کەوا بۆیان تەرخان کراوە, ئەگەر نا, ئیعدام دەکران. دەبوو ئەوەش باش بزانن کە دەستیان ناگاتەوە بە ناوچە قەدەغەکراوەکان کەوا سەرپاك مینڕێژ کرابوون بۆ ئەوەی کەس نەتوانێ تیایاندا نیشتەجێ بێتەوەو بڕیاری س ف 4008 و بە تایبەتی بڕگە پێنجی‌و فەرمانی کوشتنی هەر نێرینەیەکی گەورە ، هەر لە کاردا مابۆوەو وەك خۆیشی جێبەجێ دەکرا.

گرتن‌و ئیعدامکردن هەر بەردەوام بوو, تەنانەت هەندێك لە ئیعدامکردنەکان ئەو گیراوانەشی گرتبۆوە کە لە کاتی لێبووردنەکەدا, بە زیندوویی لە بەندیخانەدا مابوونەوە. میدڵ ئیست ووَچ سێ حاڵەتی ئیعدامکردنی لە دوادوایی ساڵی 1988دا تۆمار کردووە، لە یەکێکیاندا 180 کەس کوژرابوون. بەڵگەنامەکانی لقێکی ناوخۆیی *ئەمن* لە یەکەم هەشت مانگی ساڵی 1989 دا لیستی ناوی 87 کەسی تری ئیعدامکراوی کردووە، یەکێکیان پیاوێکە بە "فێرکردنی زمانی کوردی بە پیتی لاتینی*" تاوانبار کرابوو.

سەبارەت بەو چەند سەد گوندە کوردنشینەش کە لە ئەنفالدا بێ زیان دەرچوون، لە بەر ئەوەی سەر بە حوکوومەت بوون، بەردەوامیی

---

* ئاماژەیە بە ئیعدامکردنی نووسەرو شاعیر دڵشاد مەریوانی، کە مامۆستای زمانی کوردی بوو لە قوتابخانەیەکی دواناوەندیی شاری سلێمانیدا ـ و.

ئـەم دەربازبوونـەیان مسۆگەر نـەبوو و لـە کۆتـایی 1988 و سـاڵی 1989 دا دەیـان گونـدیان سـووتێنراو بـە بلـدۆزەر تـەختکرا. ئەنـدازیاریی سـوپا تەنانــەت شارۆچــکەی گــەورەی کوردنشــینی قەڵادزێشــی ڕووخانــد (کــە ژمـارەی دانیشـتوانی حـەفتا هـەزار کـەس بـوو) و چواردەورەکەشـیان بـە "ناوچــەی قەدەغــەکراو" ڕاگەیانــد. بەمــەش, دوا مەڵبەنــدی گرنگــی دانیشتوانی نزیك سنووری ئێرانیان ڕاگواست.

سیاسـەتی کوشـتن و ئەشـکەنجەدان و خـاکی سـووتاو بـەردەوام بـوو، بـە واتایـەکی ترئـەوە بووبـووە مەسـەلەیەکی ڕۆتینـی ڕۆژانـە لـە کوردسـتانی عێراقـدا، کـە هەمیشـەیی بـوو لـە ژێـر حـوکمی حیزبـی بەعسـی عـەرەبیی سۆشیالیستدا. کەچی، بـە قسـەی ئەلەجیـد, کێشـەی کـورد چارەسـەرکرابوو و"تێکدەران"یـش لـەناوبرابوون. لـە سـاڵی 1975 بـەدواوە نزیکـەی چـوار هـەزار گونـدی کوردنشـین وێرانکرابـوو و لایکەمەکـەی تـەنها لـە ئەنفالـدا, پەنجا هەزار خەڵکی دێهاتی کـورد لەناوچوون و, ئەگـەرێکی بـە هێـز هەیـە کـە ژمـارە ڕاسـتەقینەکە دوو ئەوەنـدە بێـت. هـەروەها نیـوەی زەویـوزاری کشـتوکاڵیی بەرهـەمهێنی عێـراقیش چـۆڵکراو بـە فیـڕۆ چـوو. هـەمووان ئـەوە باسدەکەن کە سەرجەم ژمارەی ئەو کوردانەی لەم دە ساڵەی دواییدا کوژراون، لەو کاتەوە کە پیاوە بارزانیەکان لە ماڵی خۆیانەوە ڕاپێچکران لە ژمارەکانی سەد هەزاردایە.

لە23 ی نیسانی 1989 دا حیزبی بەعس وایبۆچوو کە ئیتر ئامانجەکانی جێبـەجێ کـردووە و لـەو بـەروارەدا ئـەو دەسـەڵاتە تایبەتیانـەی لـە علـی حسـن المجید سـەندەوە کـە دوو ساڵ پێشـتر پێیدرابوو. فەرمانـدەی باڵای ئەنفال لـە ئاهەنگێکدا بۆ پێشوازیکردن لەو کەسەی جێی ئەمی گرتـەوە ڕوونیکـردەوە کـە "بارودۆخی نائاسایی تەواو بوو".

گـەر زمـانی ڕێکەوتننامـەی جینۆسـاید بـەکاربهێنین, ئامانجەکـەی ڕژێـم بـۆ لـەناوبردنی بەشـێکی کۆمەڵەکـە (کوردەکـانی عێـراق) بـوو, هـەر وایشـی کـرد.

www.dengekan.com

نیـــازو كـــردەوە یـــەكیانگرت و ئەنجامەكەشـــی جێبـــەجێكردنی تـــاوانی جینۆسـایدی لێكەوتـەوە. بەمـەش علـی حسـن المجیـد دەسـتی بـەتاڵ بـوو بـۆ ئەوەی بپەرژێتە سەر ئەرك‌و كاری تر كە بەهرەی تایبەتی ئەمیان پێویست بـوو ـ یەكـەمجار وەك پارێزگـاری كـوێتی داگیركـراو, پاشـانیش لـە سـاڵی 1993 دا وەك وەزیری بەرگریی عێراق.